

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ■■
HZ. ÖMER
S E M P O Z Y U M U

Editör
Ali AKSU

2. Cilt

SİVAS/2018

İSLÂM TARİHİ KAYNAKLARINA GÖRE ŞURÛT-U ÖMERİYYE

Abdurrahman DEMİRCİ*

Müslümanlar, İslâm'ın ilk döneminde yarımada dışına yönelik başlattıkları fetih hareketi sürecinde müesseseseleşmeye önem vermişlerdir. Fethettikleri bölgelerde var olan idari düzene rağmen, Müslümanlar kendi dini kültürleri ekseninde, özellikle temel hak ve hürriyetler hususunda hassas davranmışlardır. Bunu, fetih sürecinde imzalanan ahitlerde görmek mümkündür. Yapılan ahitlerde temin edilen hakların garantisine karşılık, muhataplar başta itaat olmak üzere maddi-manevi bir takım şartlarla ilzam edilmiştir. Böylece devletin vatandaşına karşı yükümlülüklerine karşılık, vatandaşın da devlete karşı görev ve sorumlulukları kayıt altına alınmıştır.

Hulefa-i Raşid'in döneminde en yoğun fetih hareketi Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiş ve bu dönemde gayri müslim kitleyle birçok zimmet ahdi imzalanmıştır. Bu dönemde yapılan ahitlerin hemen hemen hepsinde benzer esaslar yer alsa da bir kaç ahit; imzalanma biçimi, şartları ve aidiyeti itibariyle oldukça farklılık arz eder. Şam Hristiyanları ile imzalanan zimmet ahdi, işte bu sıra dışı ahitlerin başında gelir. Şurûtu Ömeriyye; teklif biçimi, mahiyeti ve özellikle İslâm hukuku kaynaklarında yer alan zimmet bablarında, zimmî uygulamalarına dair referans oluşturması itibariyle hayli önemlidir. Zimmîlere aşırı kısıtlayıcı şartlar yüklüyor olması nedeniyle olsa gerek, söz konusu anlaşma, bir ahit olarak değil de genelde şurût olarak adlandırılı gelmiştir.

1. Şurûtu'nun Yer Aldığı İlk Kaynaklar

1. Ahkâmu Ehli'l-Milel Mine'l-Câmi li Mesâili Ahmed b. Hanbel¹³⁶⁷
2. Cuz'un fîhi Şurûtu'n-Nasâra¹³⁶⁸
3. Sünenu'l-Kübrâ¹³⁶⁹

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹³⁶⁷ Ebû Bekir el-Hallâl, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme mine'l-Câmi' li Mesâili Ahmed b. Hanbel*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1994.

¹³⁶⁸ Ebû Muhammed İbnu Zebr er-Rebaî, *Cuz'un fîhi Şurûtu'n-Nesâra bi Zeyli Ehâdisi li'l-Kilâbi*, thk. Enes b. Abdurrahman b. Abdullah el-Akîl, Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, Beyrut 2006.

4. Sirâcu'l-Mulûk¹³⁷⁰
5. Târîhu Medîneti'd-Dımaşk¹³⁷¹
6. Ahkâmu Ehli'z-Zimme¹³⁷²

Bu eserlerin bazısında şurût rivayeti, senediyle yer almakla beraber, ilgili senedlerde yer alan ravilere dair sıhhat¹³⁷³ ve ittisal sorunları¹³⁷⁴ nedeniyle şurût, genelde metni üzerinden incelemeye tabi tutulmuştur. Zaten şurûtu aktaran kaynaklarda metnin şöhretinin öncelenmesi¹³⁷⁵ ve tarihsel anlamda örnek alınıp uygulanmış olması gibi hususlardan ötürü, rivayetin senedi genelde ikinci planda tutulmuştur.

2. Şurût'un Maddeleri

Kaynaklarda Şurût,¹³⁷⁶ Şurûtu Ömeriyye¹³⁷⁷ şeklinde isimlendirilen ahdin, mahiyeti itibariyle genel olarak ele alındığında metnin inanc, ibadet, giyim-kuşam, mali ve güvenlik gibi hususlarda bir takım düzenlemeler içerdiğini görmek mümkündür. Buna göre, Şurût maddeleri ayrıntılı bir şekilde şöyledir: *-Şehrimizde kilise; çevresinde manastır(deyr), tek kişilik uzletevi (kılaye), inziva yerleri (savmae) inşa etmeyeceğiz.*¹³⁷⁸

¹³⁶⁹ Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

¹³⁷⁰ Ebû Bekir Muhammed el-Turtuşî, *Sirâcu'l-Mulûk*, thk. Fethi Ebû Bekir, Daru'l-Mısriyyetu'l-Benâniyye, Kahire 1994, c. I, s. 542.

¹³⁷¹ Ebû'l-Kasım İbn Asâkir, *Tarihu Medîneti Dimeşk*, thk. Muhibbuddîn Ebî Saîd Ömer b. Çarâme el-Amravî, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1995, c. II, ss. 174-180.

¹³⁷² İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, thk. Subhi Salih, Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1994.

¹³⁷³ İbn Zebr er-Rebaî'de yer alan senedlerden ilkinin 3. tabakasında yer alan Abdullah için bkz. Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru Â'lâmin-Nubelâ*, Şuayb El-Arnaut, İbrahim Ez-Zeybek, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1996, c. XV, ss. 315; 2. senedin 6. tabakasındaki ravi için bkz. Ebû Cafer el-Ukayli, *Kitabu'd-Duafai'l-Kebir*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'aci, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, c. IV, s. 421; Sünenu'l-Kübra'da yer alan senedin 5. tabakasında yer alan Yahya b. Ukbe için bkz. el-Ukayli, *Kitabu'd-Duafai'l-Kebir*, c. IV, s. 421; İbn Asakir'in Târîhu Medîneti Dımaşk' adlı eserinde yer alan 1. senedin 4. tabakası olan Ebu Muhammed Abdullah için bkz. ez-Zehebî, *Siyeru Â'lâmin-Nubelâ*, c. XV, ss. 315-316; 2. ve 3. senedlerin 7. tabakalarında yer alan Yahya b. Ukbe için bkz. el-Ukayli, *Kitabu'd-Duafai'l-Kebir*, c. IV, s. 421.

¹³⁷⁴ El-Hallâl'in aktardığı sened, 2 veya daha fazla ravi kopukluğu nedeniyle mu'dal senedir, bkz. el-Hallâl, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, s. 357. Aynı sened İbn Kayyım'ın Ahkâm'ında da yer almakta olup, buradaki 2. sened ise Süfyan es-Sevri'den itibaren aktarılmakta olup o da eksiktir. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, c. II, s. 661; İbn Asakir'in Târîhu Medîneti Dımaşk adlı eserinde yer alan 4. senedindeki kopukluk için bkz. Zehebî, *Siyeru Â'lâm*, c. IV, s. 68, c. V, s. 191.

¹³⁷⁵ İbn Kayyım, *Ahkâm*, c. II, ss. 663-664.

¹³⁷⁶ el-Hallâl, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, s. 357.

¹³⁷⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, c. II, s. 657.

¹³⁷⁸ Hristiyan kültürüne ait mabet yerleri için bkz. İbn Kayyım, *Ahkâm*, c. II, s. 664.

- Yıkılan kiliselerimiz yenilemeyeceğiz, Müslümanların güzergâhları üzerinde de kilise yapmayacağız.
- Gece-gündüz kiliseleri dinlenme mekânı olarak kullanabilecek olan Müslümanları engellemeyeceğiz.
- Mabetlerimizin kapılarını gelip geçen ve yolda kalanlar için daima açık tutacağız.
- Mabet ve evlerde casus saklamayacağız.
- Kiliselerimizin üzerinde haç bulundurmayacağız.
- Sadece kilise içinde ve alçak sesle çan çalacağız.
- Açıktaki haç taşımayacağız.
- İbadet esnasında veya kilisede kutsal kitabımızdan okumalar yaparken, Müslümanlar yanımızda ise alçak sesli olacağız.
- Müslümanların çarşılarında haç veya dini kitap taşımayacağız.
- Dini bayramımız olan paskalya yortusu-fısıh bayramı- ve Hz. İsa'nın Kudüs'e geliş günü bayramını kutlamayacağız.¹³⁷⁹
- Ölülerimize ağlarken sesimizi yükseltmeyeceğiz ve Müslüman çarşılarında elimizde ateşlerle cenazelerimize eşlik etmeyeceğiz.
- Müslümanlara komşu isek domuz beslemeyeceğiz.¹³⁸⁰
- İçki satmayacağız.
- Şirkimizi izhar etmeyeceğiz¹³⁸¹ve kimseyi de ona çağırılmayacağız.¹³⁸²
- Müslümanların payına düşen köleleri almayacağız.
- Yakınlarımızdan İslâm'a girecekleri engellemeyeceğiz.
- Dış görünüşümüzü koruyacağız.
- Kalensuve/başlık, sarık takmada ve nalin giyme -tarzımızda- ve saçlarımızın perçemlerini ortadan bölerek kendilerine benzemeyeceğiz.
- Saçlarımızın ön kısmını kısaltacağız ve ön kısımdan saçlarımızı iki yana ayırmayacağız.
- Onların binek kültürüne uymayacağız.
- Dilleriyle konuşmayacağız.
- Künyelerini kullanmayacağız.
- Yüzüklerimize Arapça ibare nakşetmeyeceğiz.
- Eğerli bineğe binmeyeceğiz
- Belimize zünnar bağlayacağız.
- Müslüman topraklarında silah kullanmayacağız ve taşımayacağız.¹³⁸³

¹³⁷⁹ Sırâcu'l Mulûk'un Türkçe tercümesinde "gösterişli bir şekilde çıkmayacağız" ifadesi yer almaktadır. Hâlbuki bu ifade de fazla sınırlama yoktur. Bu bayramları kutlamamak -ki metinde geçen budur ve şurûtun ruhuna uygun olan da bu şekildeki bir yasaklamadır. Çünkü bu tarz kutlamalar kendi dinlerinin aleni bir propagandası konumundadır.

¹³⁸⁰ Bu yasak, Beyhakî'nin Sünen'inde yer almamaktadır. Bkz. el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, c. IX, ss. 339-340.

¹³⁸¹ Bu şart sadece el-Hallâl'in eserinde vardır.

¹³⁸² el-Beyhakî, *es-Sünen*, c. II, s. 340.

¹³⁸³ İbn Asâkir, *Târîh*, c. II, s. 175.

- Meclislerinde bulunduğumuzda Müslümanlara saygılı olacağız.
- Müslümanlara- güzergah bilgisi hususunda- rehberlik edeceğiz.
- Müslümanlar bir mecliste oturmak isterlerse kendilerine yer verip ayağa kalkacağız.
- Evlerinde olup bitenleri araştırmayacağız.
- Kuran öğrenmeyeceğiz.¹³⁸⁴
- Çocuklarımıza Kuran öğretmeyeceğiz.
- Müslümanlarla ticari ortaklık kurmayacağız ticaretlerinde sadece bir işçi olarak yer alabileceğiz.¹³⁸⁵
- Müslümanların yolları veya çarşılarında herhangi bir amaçla ateş taşımayacağız.¹³⁸⁶
- Beldelerimizden geçmekte olan Müslümanlara 3 gün boyunca elimizdekilerden "orta halli olacak şekilde"¹³⁸⁷ ikram edeceğiz.

Bu şartlar başta el-Hallâl'in Ahkâm adlı eserinde yer almakta olup, bura-da yer almayan ve diğer eserlerde var olan maddeler ise şu şekildedir:

- Ölülerimizi Müslümanlara yakın yerlere defnetmeyeceğiz.¹³⁸⁸
- Müslümanlara yönelik herhangi bir hileye girişmeyeceğiz.¹³⁸⁹
- Dinimizi izhar etmeyeceğiz ve kimseyi ona çağırmayacağız.¹³⁹⁰
- Açıkta içki bulundurmayacağız.¹³⁹¹
- Müslümanların güzergâhları üstünde veya onların yaşadığı yerlerde toplanmayacağız.¹³⁹²
- Müslümanların payına düşen kölelerden veya kölelerin ailelerinden kimseyi satın almayacağız.¹³⁹³

Rivayete göre teklifin gönderildiği Hz. Ömer, onay vermeden önce şurûta şu iki hususu eklemiştir:

- Müslümanların payına düşen-köleler(miz)den satın almayacaksınız.
- Sizden kim, bir Müslüman'ı kasten döverse zimmet hakkını kaybeder.¹³⁹⁴

Tüm şurût rivayetlerinde, belirtilen şartlardan oluşan bu mektubun hali-fe Ömer'e ulaştığı ve onun da bazı maddeler ekleyerek bu şartları yürürlüğe koyduğu bilgisi yer alır.

¹³⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, c. II, 174.

¹³⁸⁵ Bu yasak Sırâcu'l-Mulûk'ta yer almamaktadır. Bkz. Turtuşî, *Sırâcu'l-Mulûk*, c. II, s. 543.

¹³⁸⁶ Turtuşî, *Sırâcu'l-Mulûk*, c. II, s. 543.

¹³⁸⁷ İkrâmın orta halli olacağı hususu sadece el-Hallâl'in Ahkâm'ında geçmektedir. Bkz. el-Hallâl, *Ahkâm*, s. 358.

¹³⁸⁸ İbn Zebr er-Rebaî, *Cuz'un fihî Şurûtu'n-Nesârâ*, s. 25; Beyhakî, *Sünen*, c. IX, s. 340; Turtuşî, *Sırâcu'l-Mulûk*, c. II, s. 543.

¹³⁸⁹ Turtuşî, *Sırâcu'l-Mulûk*, c. II, s. 542.

¹³⁹⁰ Turtuşî, *Sırâcu'l-Mulûk*, c. II, s. 542.

¹³⁹¹ İbn Asâkir, *Târîh*, c. II, s. 175.

¹³⁹² İbn Asâkir, *Târîh*, c. II, s. 174.

¹³⁹³ İbn Asâkir, *Târîh*, c. II, s. 175.

¹³⁹⁴ el-Hallâl, *Ahkâm*, s. 359; Turtuşî, *Sırâcu'l-Mulûk*, c. II, s. 542.

Şartların ifade biçimine bakıldığında da açıkça görüleceği üzere şurût, zimmete talip olan bir topluluğun teklifiyle gün yüzüne çıkmıştır. Mağlubun galibe teklifte bulunması itibariyle eleştirilse de¹³⁹⁵ burada en fazla dikkat çeken husus, Müslümanların egemenliğine girerken muhatabın ilgili şartlarla kendini adeta kısıkaca almış olmasıdır. Sünen-i Kübra'da ve Sıracu'l-Mülûk'te “Şam halkı ile sulh yapıldığında şu şul/falanca şehrin Hristiyanlarından” ibaresi yer alır. el-Hallâl'ın Ahkâm'u'l-Milel'inde ve ondan aktarımda bulunan İbn Kayyım'ın Ahkâm'ında “Cezîre halkı”,¹³⁹⁶ Sırâcu'l-Mulûk'ta ve Tarîhu Medîneti Dimaşk'ta, “Şam halkı Hristiyanları”¹³⁹⁷ ifadesi geçer. Her ne kadar bazı rivayetlerde teklif eden şehrin ismi bulunmasa da rivayetlerin çoğunda “Şam Hristiyanları” ibaresi yer alır.

3. Şurûtun Dönem İtibariyle Değerlendirilmesi

İslâm tarihinde devlete mensubiyet, dini aidiyet üzerinden gerçekleşmekle birlikte vatandaşlar bir takım maddi sorumluluklara tabidir. Cizye ayetinin nüzulüne kadar İslâm devleti egemenliğinde yaşamayı kabul eden ilk gayri müslim kesim Hayber Yahudileri olup, onlar da zirai üründe yarıcılık uygulamasına tabi tutulmuştur. Cizye alınmasını emreden ayetle birlikte artık cizye, İslâm'da zimmet akdinin yegâne şartı olmuştur. Dolayısıyla cizye ayetinin nüzulünden beri ilk dönem İslâm tarihinde yapılan zimmet anlaşmalarında cizye şartının olmadığı ya da buna mukabil bir hizmetin yer almadığı ahit, hemen hemen yok gibidir. Necranla başlayan süreçle birlikte Hristiyan, Yahudi ve Mecusilerden İslâm devleti egemenliğine dahil edilen her zümreye Hz. Peygamber özellikle cizyeyi -ki itaati simgeler- ve Müslümanlara ikramı şart koşmuş ve bu şartlara uymak ve itaat karşılığında kendilerine himaye garantisi vermiştir.¹³⁹⁸

Hz. Ebu Bekir döneminde fethedilen Taberiyye,¹³⁹⁹ Ulleys,¹⁴⁰⁰ Hîre,¹⁴⁰¹ Banikya,¹⁴⁰² Aynut-Temr,¹⁴⁰³ halklarıyla yapılan ahitlerde genelde ortak şart-

¹³⁹⁵ 1 no'lu dipnot için bkz. İbn Kayyım, *Ahkâm*, c. II, s. 663.

¹³⁹⁶ el-Hallâl, *Ahkâm*, s. 357.

¹³⁹⁷ Turtuşî, *Sırâcu'l-Mulûk*, c. II, s. 542; İbn Asâkir, *Târîh*, c. II, s. 174.

¹³⁹⁸ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, tlk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Matbaatu'l-Misriyye, Kahire 1932, s.71, 72, 75, 83.

¹³⁹⁹ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 123.

¹⁴⁰⁰ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 244.

¹⁴⁰¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Daru'l-Mearif, Kahire, c. III, s. 364.

¹⁴⁰² Ahitte din ve mabet ifadesi geçmemekte ancak aleyhte bir şart da yer almamaktadır. Bkz. et-Taberî, *Târîh*, c. III, s. 368.

¹⁴⁰³ Aynu't-Temr'e tanınan hakların Hîre ile aynı olduğu hususunda bkz. el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 249.

lara yer verilmiştir. Bunlar da vergi ve itaat karşılığında can, mal, din hürriyeti ve ibadet mekânlarının dokunulmazlığından ibarettir.

Dönemin istisnai nitelikteki tek ahdi Hîre’de imzalanmıştır. Ancak burada Müslümanlar gibi giyinmeme şartı bizzat Halid b. Velid tarafından konulmuş olup, bölgede Müslümanlarca henüz müesses bir nizam kurulmamış olması, birkaç cephede sürmekte olan fetih faaliyetleri nedeniyle alınan anlık tedbirler, en önemlisi de İslâm devleti egemenliğine giren zimmî ile dışarıdaki harbiyi ayırt etmek¹⁴⁰⁴ temel nedenlerdendir. Dönem itibarıyla ne askeri açıdan bir üniforma ne de fethedilen bölgede Müslüman bir kitlenin varlığı söz konusudur. Şu halde Hîre ahdinde kastedilen, savaş amaçlı giyilen askeri zırh veya silahlanmaya dair giyim kuşamdır. Bununla da zaten muahede yapılan zimmî (İslâm devleti vatandaşı olan gayri müslim) ile harbi (İslâm devleti vatandaşı olmayan gayri müslim) ayırt edilmiş olacaktır.¹⁴⁰⁵

Şurût rivayetlerinde ise ikisi¹⁴⁰⁶ hariç olmak üzere cizye ibaresi geçmemekte olup, zimmetin esası olan cizyenin şartlarına da yer verilmemekte, sadece kusursuz bir itaat hususuna vurgu yapılmaktadır. Kaldı ki söz konusu metinde de cizye miktarı yer almaz. Dolayısıyla burada zimmete talipli olan kitlenin itaat sözünün temelinde karşılığı cizye veya cizyeye mukabil bir bedel olmalıdır. Unutulmamalıdır ki Emeviler döneminde özellikle Ömer b. Abdülaziz’den önce, İslâm’ı kabul etmesine rağmen, hala cizye ödemeye mecbur tutulan kitleler vardı. Emeviler zimmet ehlini güvenilir bulmadığı veya cizye kaleminden gelmekte olan vergiyi kaybetmemek için olsa gerek, Müslümanlıklarından şüphe ettikleri zimmîlerden cizye alımına devam etmişleridir. Dolayısıyla bu ahitte tek başına itaat şartı yetersiz kalmaktadır. Çünkü İslâm devleti geleneğinde devlete bağlılığın ölçüsü dini aidiyettir. Zaten bu bağlamda Müslüman zekât, zimmî ise cizye verir. Hz. Ömer’in Beni Tağlib’den cizye alma hususunda direktmesi bunun en açık delilidir. Her ne kadar Beni Tağlib, ayete binaen küçültme anlamından dolayı cizyeyi iki kat vermeyi teklif etse de Hz. Ömer bunu cizye mesabesinde kabul etmiştir.¹⁴⁰⁷

4. Şurût Metninin Tahlili

4.1. Dini hak ve hürriyetler

¹⁴⁰⁴ Kemal es-Saîd Habîb, *el-Ekalliyat ve's-Siyaset fi'l-Hibreti'l-İslamiyye*, Mektebetu Medbuli, Kahire 2002, s. 130.

¹⁴⁰⁵ Habîb, *el-Ekalliyat ve's-Siyaset*, s. 130.

¹⁴⁰⁶ İbn Zebr er-Rebaî, *Cuz'un fihî Şurûtu'n-Nesârâ*, s. 21; İbn Asâkir, *Târîh*, c. II, s.174

¹⁴⁰⁷ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 186.

Şurûтта yer alan, yıkılan mabedin onarılmaması hususu sıra dışı bir yasaktır. Çünkü bu durumda zimmet ehlinin dini yaşantısının ilelebet garanti altına alınmış olmasının hiçbir pratik faydası olmayacaktır. Yeni mabetler yapılmamasının, İslâm devletinde gayri müslim kültürün yaygınlaşmasını kontrol altına alma açısından makul bir izahı olabilir. Ancak var olan durumun koruma altına alınmaması, dini hayatının yegâne simgesi ve mekânı olan mabetlerinin yok olmasına razı olmak anlamı taşır.

Hulefa-i Raşidin döneminde bu yönde bir yasaklamaya rastlamak mümkün değildir. Harunu'r-Reşîd'in Ebu Yusuf'a, "Müslümanların fethettikleri beldelerdeki kilise ve havraları yıkmayıp, halklarına dini günlerinde haçlarla dolaşma izni verme sebebini sorması, Abbasilere kadar var olan zimmî mabetlerine yaklaşım ve uygulamanın böyle olduğuna açık bir delildir. Ebu Yusuf verdiği cevapta şöyle der: "Şam ve Cezîre cihetinin büyük bir kısmı bu şartlarla fethedilmiştir. İşte bu şartlara göre kilise ve havralar yıkmayıp bulundukları şekliyle bırakılmıştır. Ancak yenilerinin yapılmaması da bu şartlardandır."¹⁴⁰⁸

Ebu Yusuf'un "Bazı alimler bana Mekhûl eş-Şâmî'nin şöyle dediğini haber verdiler" diyerek aktardığı Dımaşk ahdi ise şu şekildedir:

- Var olan ibadethaneleri (kenîse ve bâa) kendilerine bırakmak ama yenilerinin inşasına müsaade etmemek,
- Yolunu kaybetmiş olanlara yol göstermek ve kendi imkânlarıyla nehirler üzerine köprüler yapmak,
- Beldelerinden geçmekte olan Müslümanları üç gün misafir etmek,
- Müslüman'a hakaret etmemek ve onu dövmemek,
- Müslümanların yaşadığı yerlerde haç teşhir etmemek,
- Müslümanların yaşadıkları yerlere domuz çıkarıp dolaştırmamak,
- Allah yolunda fetih yapanlar için ateş yakarak yol aydınlatmak,
- Müslümanların sırlarına muttali olmamak,
- Müslümanları düşmanlarına ihbar etmemek,
- Ezandan önce ve ezan vaktinde, çan çalmamak,
- Bayram günlerinde bayrak teşhir etmemek,
- Bayram günlerinde silah taşımamak ve evlerde silah bulundurmamak.

Bu şekilde davrananları cezalandırılıp yasaklanan şeyleri ellerinden almak.

Bu şartları koyan Ebu Ubeyde'den bölge halkı dini bayramlarında bayraksız olarak haçlarını teşhir edebilecekleri bir gün tayin etmesini talep etmişlerdir. Halifeyle yaptığı yazışmanın ardından verilen haklara riayet yanında

şehrin dışında olmak kaydıyla haç teşhirine müsaade etmeyi uygun bulmuştur. Nitekim Ebu Ubeyde, bu hakkı Cezîre halkına da tanımıştır.”¹⁴⁰⁹

Burada aktarılan rivayet, şurût olarak isimlendirilmese de şurûtun esasını oluşturur niteliktedir. Ancak buradaki “Ezan zamanı sonrasında çan çalma ve bayramlarda bayrak ve haç taşıma hakkının verilmiş olması”, şurût ilkeleriyle çelişir. Nitekim bu şartların kabul edildiği ve hatta böylece İslâm fetihlerinin müyesser olduğunu¹⁴¹⁰ söyleyen Ebu Yusuf’un ifadesi çok önemlidir. Çünkü burada, Hristiyanlara inançlarını propaganda hakkı verilmesi de kendi yerleşim alanlarında kutsalını yaşamasına müdahalede de bulunulmamaktadır.

Şurûtta yer alan, Kuran’ın öğretilmemesi yönündeki yasağı, ilk etapta ehil olmayan ellerle dinin yanlış aktarılması olarak değerlendirsek de öğrenilmemesi hususu manidardır. Hele hele İslâm’a girecek olanları engellemek şartı açısından bakıldığında, kendi içindeki çelişki itibariyle bu husus anlamsız durmaktadır. Kuran öğretimi hususundaki yasaklama, şurûtun imzalanmasındaki amaçla ilgili yapılan yorumlara da aykırı durmaktadır. İlk etapta bu madde zimmînin kendi dininde olanları bağlayıcı ve dindaşlarının İslâm’a meyletmelerini engelleyici bir madde gibi görünse de Müslümanlar açısından söz konusu şart oldukça sıkıntılıdır. Bu durum, zimmet ehlinin İslâm dininden ilelebet uzaklaştırılmasından başka bir şey değildir.

Halife tarafından eklenen şartlardan birisi de Müslümanların esirlerinden satın almama hususu idi. Halifenin eklediği bu şartın açılımını yine İslâm’ın yayılması açısından değerlendirmek mümkündür. Müslümanların hükmü altındaki gayri müslim kölelerin Müslüman olma ihtimali, efendilerinin Müslüman olması itibariyle daha fazladır. Zimmîlerin bunları satın alma durumunda ise bu kölelerin küfürde daim olma tehlikesi söz konusudur.¹⁴¹¹

4.2. Kültürel Yasak Ve Düzenlemeler

Kamusal alanlarda Müslüman’a saygı, saçların önden kısaltılması; zünnar, kalensuve, sarık ve nalın giyiminde Müslüman’a benzememek, eğersiz binek kullanmak, dış görünüşü değiştirmemek, Arapçayı süsleme için dahi olsa kullanmamak, Müslümanların künyelerini taklit etmemek şeklindeki şartların, bir geçiş yeri olan, sosyo-kültürel hareketliliğin ve ticari hayatın yoğun olduğu Şam halkı tarafından istenmiş olması, manidardır.

Hz. Peygamber’in Medine’ye hicreti öncesi ve sonrasında müşrik ve ehl-i kitabın dış görünüşüne benzememe ve ayrı bir Müslüman giyim tarzı ve kültürü oluşturma çabaları, Hadis ve İslâm Tarihi kaynaklarında mevcuttur.

¹⁴⁰⁹ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 149. Ebû Amr eş-Şeybânî Halife b. Hayyât, *Tarihü Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya Umerî, Daru't-Tayyibe, Riyad 1985, s. 125.

¹⁴¹⁰ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 149.

¹⁴¹¹ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Mesâilu Ahmed b. Hanbel Rivayetu İbnuhu Abdullah*, thk. Zuheyr eş-şaviş, el-Mektebetu'l-İslami, Dimaşk, 1981, s. 248.

Buna göre Hz. Peygamber ilk muhatabı olan müşriklere benzememek için saç şeklini dahi değiştirmiş, şirkin yarımadaadan yok edilmesiyle de bu hususta farklı olmak adına özel bir çaba sarf etmemiştir. Buradaki yegâne amacı, sadece inanç farklılığı vurgusu değil, her yönüyle dinî bir muhalefettir.¹⁴¹² Ancak ehl-i kitabın saç şekli, dönem itibariyle uzun, önden perçemlerin salındığı ve saçın bölünmediği bir halde idi. Ama nedense bu saç şekli de şurûtla düzenlenmekte ve serbest olan bu şekil önden kısaltılmaktadır. Bu uygulama ile Müslümanlarda uygulana gelen bariz bir saç tarzı varmış izlenimi oluşturulmakta, ancak daha garip olanı ise vatandaşlık hakkı verilen zimmet ehlinin saçına dahi müdahil olunmaktadır.

Şurûtta yer alan yasalara dair benzer örnekleri, Ebu Yusuf'un Kitabü'l-Harac isimli eserinde görmek mümkündür.¹⁴¹³ Kitabü'l-Harac'ta zimmîlere ait kalensöve ve zünnar gibi giyim öğeleri tanımlanarak ayrıntılı bir şekilde tarif edilmektedir. Bu tanımlamalarda da görüleceği üzere İslâm devletinde gayri müslim kesimle ortak bir yaşama geçilmekte olduğu, toplumsal çatışmaları önlemek ve muhataba kendi şartları doğrultusunda davranmak esassından hareketle, bilgilendirme yapıldığı izlenimini vermektedir. Ancak Ebu Yusuf, hicri 2. asrın sonlarında bu tanımlamaları yaparken, Şam'ın fethi ardından -hicri 15 yılı civarında- yazılmış olan şurûtta, zünnar kelimesinin çoğul babında kullanılmış olmasının, şurûtun gerçek olmadığına delil getirilmesi¹⁴¹⁴ pek makul değildir. Çünkü bazı rivayetlerde belirtildiği üzere, şurûtun Hristiyanların talebi üzere Abdurrahman b. Ganm tarafından kaleme alınmış olması¹⁴¹⁵ veya Arapların ticaret maksadıyla eskiden beri Şam bölgesine ve kültürüne olan aşinalığı sebebiyle bu kelimenin çoğulunu -cemi teksir- kullanmaları mümkündür.

Şurûtta yer alan giyim kuşam düzenlemelerinden sarık yasağını ele alacak olursak, sarık, İslâm'ın zuhuru ile ortaya çıkan bir şey olmayıp, cahiliye döneminin de giyim kuşam öğelerindendi ve acemlerdeki tacın karşılığı olarak tanımlanmaktaydı.¹⁴¹⁶ Keza, kalensöve,¹⁴¹⁷ sadece Araplarda değil, Türklerde, Farslarda¹⁴¹⁸ ve Yahudilerde¹⁴¹⁹ giyilmekte olan bir elbise türüydü. Kaynakla-

¹⁴¹² Hz. Peygamber, hakkında emir-vahiy- bulunmayan hususlarda ehli kitaba muvafakat ederdi. Ehli kitap saçlarını uzatıp salar, müşrikler ise ortadan ayırdı. Nebi de perçemlerini saldı. Daha sonra da ortadan ayırdı. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Kitâbu'l-Libâs, 70.

¹⁴¹³ Ancak bu ifade Tritton'un , "Şurûtun kaynağı Ebû Yusuf'un Kitabü'l-Harac'ıdır" şeklindeki iddiası ile aynı anlamda düşünülmemelidir. Bu iddia için bkz. Tritton, A. Stanley, *The Caliphs And Their Non-Muslim Subjects*, Oxford University Press, London 1930, s. 233.

¹⁴¹⁴ Subhi Salih'in iddiası için bkz. İbn Kayyım, *Ahkâm*, c. I, ss. 44-45.

¹⁴¹⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, c. II, s.175.

¹⁴¹⁶ Ebu'l-Fazl Muahmmmed İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, tsh. Emin Muhammed Abdulvehhab, Daru İhyai Turası'l-Arabi, Beyrut 1999, c. IX, s. 404.

¹⁴¹⁷ Başa giyilen bir giysi türü. Bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. XI, s. 279.

¹⁴¹⁸ Ebu'l-Fida İmaduddin İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Abdullah Abdu'l-Muhsin et-Turki, Daru Hicr, Cize 1998, c. IX, s.516.

rımızda Hz. Peygamber, Hz. Ali¹⁴²⁰ ve Halid b. Velid'in¹⁴²¹ kalensöve giydiklerini nadir de olsa görmekteyiz. Dolayısıyla Müslümanlarda henüz yaygınlaşmamış ve dolayısıyla da Şam bölgesi de dahil olmak üzere Hristiyan din adamları¹⁴²² ve Fars komutanları başta olmak üzere bölge insanının giydiği bir elbisenin, İslâm giyim tarzının klasik bir ögesi olarak sunulması doğru değildir. Müslüman toplumda muhtemelen bir moda/giyim tarzı haline gelmemiş bir giyim aksesuarının Hz. Ömer döneminde gayri müslime yasaklanması şaşırtıcıdır. Keza sarık da İslâm'ın ortaya çıkardığı bir giyim ögesi olmayıp Arap kültürünün bir giyim ögesidir. Eğer şurûtle hedeflenen İslâm kültürünü korumak ise bölgede yaşayan Hristiyan Araplar da sarık kullanabileceklerinden ötürü bu hedefi gerçekleştirmek imkânsızdır. Eğer bu düzenlemeyle amaçlanan, Arap kültürünü korumak ise imzalanan -gayri müslimlere yönelik- bir zimmet anlaşması olduğundan dolayı böyle bir hedef makul değildir. Hâlbuki hicri 235 yılında Abbasi halifesi el-Mütevekkil, yayınladığı bir emirnamele zimmîlerin giyecekleri elbiseleri tek tek aksesuarları¹⁴²³ ile tanımlamıştır. Bu emirname, zimmîlere ve özellikle de Hristiyanlara yönelik çıkarılmıştır. Bu durumda sanki iç içe ve yoğun bir yaşamın var olduğu Abbasi toplumunda Müslüman kamuoyunun talepleri ve muhtemel suiistimallerin önüne geçme çabaları söz konusudur. Keza dönem itibariyle yaşanan haclı faaliyetlerine karşın zimmî kesime bu tarz bir takım dayatmaların yapıldığı şeklindeki yorumlara¹⁴²⁴ da rastlamak mümkündür. Ancak bu çabalar da Müslüman kültürünü korumak şeklinde yorumlanamaz. Çünkü bahsedilen giyim öğeleri yasaklanmamakta, yalnızca bazı nüanslarda bir ayrıma gidilmektedir. Keza yasaklanan taleplerin zimmet ehlinin teklifi ile olması, bunlardan haclı seferlerine dönük bir tedip etme veya intikam alma anlamı çıkmaz.

Hz. Ömer'in zimmî bir dilenciyle olan meşhur diyalogu, zimmîlere yönelik kıyafet zorunluluğu hususunda önemli bir ölçüttür. Hz. Ömer'in dilenen şahsa yaklaşıp "Sen ehli kitabın hangi zümresindensin?" diye sorması, şahsın kıyafetinden kısmen tanınıyor olsa da Yahudi mi Hristiyan mı olduğunun tam anlamıyla tespit edilemediğinin delilidir. Çünkü şurûtta var olan bele zünnar bağlama esası belli bir bölge veya dine mensubiyetin bir emaresidir ve şurûtta geçtiği üzere şartları belirleyen Şam Hristiyanlarıdır. Hâlbuki Hz. Ömer'in

¹⁴¹⁹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslam*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Daru'l-Kitabî'l-Arabi, Beyrut 1987, c. XXVI, s. 221.

¹⁴²⁰ Şemseddin İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbad*, thk. Şuayb el-Arnaut, Abdulkadir El-Arnaut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1998, c. I, s. 130.

¹⁴²¹ Ebu'l-Hasan İzzeddin İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Çabe fi Marifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavved, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, Beyrut 1996, c. II, s. 143.

¹⁴²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemî (ö.207/823), *Futûhu's-Şâm*, Beyrut 1997, c. II, s. 226.

¹⁴²³ Bkz. et-Taberî, *Târîh*, c. IX, ss. 171-172.

¹⁴²⁴ Levent Öztürk, *İslam Toplumunda Hristiyanlar*, İz Yay., İstanbul 1998, s. 259.

rastladığı dilencinin dini veya mezhebine dair belirleyici bir kıyafet taşıması manidardır.¹⁴²⁵ Halifenin bu sorusundan, egemenliği altında yer alan Yahudilerin giyim kuşamından haberdar olmadığı, böyle bir yasak koymadığı ya da dilencinin kendi dinine has kıyafeti temin edemediği gibi anlamlara ulaşmak mümkündür. Her halükarda bu örnekten, halifenin koyduğu şurût gibi yasakların pratikte bir anlamı olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Müslümanlar, muhatabı tanımak ve tanımlamak gibi bir amacı değil de Müslüman kültürü korumak ya da suiistimalleri engellemek mi istemektedir? Eğer amaç Müslüman kültürü korumaksa bunun Fars kültürünün hakim olduğu Sevad bölgesinde de yapılmış olması gerekir. Yok, eğer zimmî kültürün korunmasını sağlamak ve kültürlerine saygılı olmak ise, o zaman bunun kendi kültürleri olduğunu ve pozitif ayrımın bizzat kendileri tarafından düşünülmesi gerektiğini söylemek gerekir. Hz. Ömer'in bu kuralları gayri müslimlerin tanınması için koyduğunu iddia edenler yanında şurût benzeri uygulamalarla hedeflenenin onların aşağılanması olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır.¹⁴²⁶ Kaldı ki cizyede yer alan “ve hum sağırın” ifadesi açısından ele alınacak olsa bile, belirleyici olan zimmet ehli ise şurût için izlâl anlamı vermek ne kadar doğrudur? Bu durumda gerçekten, zimmet ehlinin içine kapanmayı ve edilgenliği değil de aşağılanmayı teklif etmesi söz konusu olacaktır.

İslâm tarihinde zimmet ehline yönelik kıyafet tespitini olumlu anlamda değerlendirenlere de rastlamak mümkündür. Buna göre dönem itibarıyla bir inanç mensubuna kendi kıyafetini icbar etmeyi günümüzdeki kimlik kartı uygulaması ile kıyaslayarak makul görenler de vardır.¹⁴²⁷ Harbutli, Müslümanların da gayri müslimlere benzememesi yasağının geçerli olduğu bilgisinden hareketle, belirtilen kısıtlamaları makul sayar.¹⁴²⁸ Her ne kadar burada ölçüt başka bir kavme öykünme riski olsa da egemen kültürün taklidi daha güçlü bir ihtimaldir ve İslâm açısından bunun birçok olumlu yanı da vardır. Ancak bu

¹⁴²⁵ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 136; Bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. Öztürk, *İslam Toplumunda Hristiyanlar*, s. 243.

¹⁴²⁶ Örneğin Fayda, sadece giyim kuşam itibarıyla değil, binek kültürüne dair maddeler itibarıyla de şurûta aşağılama olduğunu söyler. Bkz. Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Döneminde Gayri müslimler*, İfav Yay., İstanbul 2006, s. 195; Abdusselam b. Muhsin Âl-İsa, *Dirâsetu'n- Nakdiyye fi'l-Mervîyyatı'l-Vâride fi Şahsi Ömer b. Hattab*, el-Cami'âtu'l-İslâmiyye, Medine 2002, c. I, s. 1064. Şurût maddeleriyle gayri müslimlerin özgürlüklerine hiç bir hâlel gelmediği, dini ve sosyal hayatlarını bihakkın yaşadıkları yönünde uç iddialara da rastlamak mümkündür. Abdusselam b. Muhsin'in iddiaları için bkz. Muhsin Âl-İsa, *Dirâsetu'n- Nakdiyye*, c. I, ss. 1064-1065.

¹⁴²⁷ Ali Hüsnî Harbutlî, *el-İslam ve Ehli'z-Zimme*, neşr. el-Meclisu'l-Â'lâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, Kahire 1969, s. 86 vd.

¹⁴²⁸ Harbutlî, 86 vd.

özentinin evvelemerde başlaması mümkün değildir. Hatta ilk etapta kültürel anlamda etkilenmenin ters yönde yani Müslümanlar cenahında gerçekleşmesi de olasıdır.

Zünnar gibi aksesuarların dini kaynaklı kabul edilmesi durumunda Hristiyanları kültürleri dahilinde tutarak, kültürel farklılığı koruma amacı gerçekleşmez. Çünkü hemen sınır ötesinde yaşayanlar da Hristiyan olduğu için İslâm devleti içinde ve dışında yaşayan zimmî ile harbi giyim-kuşam açısından ayırt edilemez. Dolayısıyla şartlarda sadece Dımaşk ehli denmesi gerekir ki mahallî bir giyim kuşam kastedilmiş olsun. Ancak şurûtta "nasâra" vurgusu vardır. Zünnar veya nalin gibi birtakım giyim unsurları dini kaynaklı olmadığı gibi bunların saç kesimi şekliyle bir arada sunulması son derece yanlıştır. Eğer burada amaç gayri müslim tebaayı tanımlamak, ayırt etmek veya tedip etmek olsaydı, Hz. Peygamber döneminde Makna, Eyle, Cerba, Ezruh, Dumetu'l-Cendel, Hayber gibi zimmet ehli olan bölgelere Hz. Peygamber bir giyim-kuşam tarzı icbar ederdi.

Binek kültürü hususunu da kültürel alandaki yasaklamalara dahil ederek incelemek mümkündür. Ancak eğersiz bineğe binmek düzenlemesi hususunda ise Arap kültürü korunmuş olmamaktadır. Çünkü kaynaklarda Araplar, eğersiz bineklere binenler olarak tavsif edilmektedir.¹⁴²⁹ Hâlbuki Selman-ı Farisî'ye, ehli zimmetten bize helal olan nedir diye sorulduğunda o, "Onlara hidayeti anlatmak, fakirlerini maddi anlamda desteklemek, onların ikramını almak ve kendilerine ikram etmek, binek hayvanına binmek ve kendi binek hayvanına onu bindirmek" şeklinde tavsiyelerde bulunur.¹⁴³⁰ Bu açıklama, binek olarak kullanılacak hayvanın türü, eyeri, bineğe binme tarzı, hatta kadın-erkek açısından binek kullanma yasakları vs. hususlar gibi, kaynaklarda yer alan en ince ayrıntıları bile hayretle karşılamaya sebep olmaktadır.

4.3. Ekonomik Düzenlemeler

Ticari ortaklık kurmamak, zimmînin Müslümana işveren statüsünde olmayacağı ve Müslüman işinde çalışabileceği hususu, Hristiyanların yollarından gelip geçenlerin kiliselerinde konaklayabilmeleri, Müslüman misafirlere 3 gün ikram, söz konusu ahdin ekonomi alanına dair düzenlemeleridir. İkram şartı, muvakkat bir durum olup, Hz. Peygamber döneminden itibaren imzalanan birçok ahitte yer almaktadır. Bunun amacı, Hulefa-i raşidin döneminde fetih politikası güden devletin, askeri hareketliliği ve giderek genişlemekte olan topraklardaki güzergâhlar üstünde zimmîlerin bulunuyor olmasıdır. Buralar-

¹⁴²⁹ Bkz. Öztürk, *İslam Toplumunda Hristiyanlar*, s. 239.

¹⁴³⁰ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 136.

dan geçmekte olan Müslümanların misafir edilmeleri, bölgede Müslüman yaşıntısının yoğun olmadığına da bir göstergesidir. Ancak metinler kıyaslandığında bazılarında bu ikramın orta halli olması gerektiğini görmekteyiz.¹⁴³¹ Bu da zaten halife Ömer'e yapılan şikâyetin neticesinde getirilmiş bir düzenlemedir. Bu durumda şurûtin sürekli güncellenen bir şartlar manzumesi olduğu ihtimali doğmaktadır. Ancak ucu açık bir konaklama zaman ve şartları ile sırf Müslümanların varlığından dolayı Hristiyanların ibadetlerine çekidüzen vermesi, zimmi kesime uygulanı gelen dini hak ve hürriyetlerle uyuşmamaktadır.

Müslüman misafirlere ikram ve konaklama imkânı, imzalanan birçok ahitte ortak olmakla birlikte, elimizde yer alan şurût metinlerin çoğunda 3 gün ve niteliği belirsiz ikramdan bahsedilir. Hâlbuki Sevad fetihleri esnasında imzalanan ahitlerde ikramın süresi yanında niteliği de açık açık yazılmıştır. Buna göre ikram hususuna, "Yanlarında mevcut normal yiyecekten başkasını talep etmemek"¹⁴³² ibaresi konmuştur. Keza el-Hallâl'in Ahkâm adlı eserinde de bu ikramın hastalık veya yağmur gibi olağan dışı durumlarda 1 günle sınırlı olduğu ifadesi yer almaktadır.¹⁴³³ Dolayısıyla şurût metinleri arasında ikram hakkında süre tutarlılığı olmamakla birlikte, Şam bölgesinde cizye mükelleflerinin, gelirlerine göre üç kısma ayrıldığı bir yerde ikram hususunun da ayrıntılı olarak belirtilmesi gerekirdi.

4.4. Güvenlik Önlemleri

Şurûtta, Müslümanlara karşı düşmana yol göstermemek, yollarını aydınlatmak için Müslümanlara yardımcı olmak, düşmana istihbarat temin etmemek, Müslümanlara hile yapmamak, onların evlerinde olup biteni araştırmamak, evlerde ve mabetlerde casus saklamamak hususları, Müslümanların güvenliğini temin etmeye yöneliktir. Bu şartlardan, istihbarat temini hususunu hemen hemen birçok ahitte görmekteyiz. Örneğin Ebu Ubeyde, Ürdün ve Filistin'deki Samirîlerle yaptığı ahitte Müslümanlar lehine yapacakları ajanlık ve rehberlik hizmeti mukabilinde kendilerine cizye yüklememiştir.¹⁴³⁴ Ancak diğer maddelerin hepsi bir arada düşünüldüğünde, özellikle Hz. Ömer döneminde Müslümanlarla Hristiyanlar arasında Şam bölgesinde hâlihazırda homojen bir yaşamın olduğu ya da olacağı anlamına gelmektedir ki buradan geleceğe dönük bir şartlar manzumesinin tertip edildiği anlamı çıkmaktadır.¹⁴³⁵

¹⁴³¹ el-Hallâl, *Ahkâm*, s. 358.

¹⁴³² Kasım b. Sellam Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, tsh. Muhammed Hamid el-Fıkî, y.y., h.1353, s.145.

¹⁴³³ el-Hallâl, *Ahkâm*, s. 361.

¹⁴³⁴ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 162.

¹⁴³⁵ Tritton, s. 10.

5. Genel Olarak Şurût ve Bağlayıcılığı

Şurûtun en fazla dikkat çeken yönü, ehli kitabı bağlayan şartların oldukça ayrıntılı olarak yazıya dökülmüş olmasıdır. Burada devlete sadakat, İslâm dine ve hatta sıradan bir Müslüman yönelik saygısız bir tutum dahi zimmet kaybı için yeterli görülmektedir. Aslında bu şart ile zimmet akdine bir yenilik ve farklı bir veçhe kazandırılmaktadır. Çünkü şimdiye kadar olmayan birçok husus, zimmet şartı sayılırken, zimmînin İslâm'a ve Hz. Peygamber'e saygısızlığı veya cizye gibi devlete itaatin olmazsa olmaz şartını ihlal etmesi ile Müslüman herhangi bir şahsa günübürlük bir sohbet ortamında ayağa kalkmayıp saygısızlık göstermesi, eşit değerlendirilmektedir.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, ayetle ve peygamber uygulamasıyla sabit olan cizye gibi temel bir zimmet esası bile bazen uygulanamayabilmektedir. Buna en büyük delil yine Hz. Ömer dönemidir. Kendisi Şam dönüşü, yol üzerinde ayakta bekletilmekte olan kimselerin durumunu sorunca, cizye mükellefiyetini yerine getirmeyen zimmîler olduğunu öğrenmiş ve "Onları bırakın, güçlerinin fazlasıyla mükellef tutmayın. Çünkü Resûlullah: "Dünyada Allah'ın kullarına azap edene, ahirette de Allah azap eder." diyerek, cezalandırılmakta olan zimmîlerin serbest bırakılmalarını emretmiştir.¹⁴³⁶

SONUÇ

Zamanla kültürel açıdan daha da heterojen bir hale gelen İslâm devletlerinde zimmî uygulamalarında vuku bulan ya da bulma ihtimali olan sorunlara meşru bir çözüm bulmak için ilk dönem ahitleri bir dayanak olarak gösterilmiştir. Müslümanların lehine gibi görünen ve giderek daha da ayrıntılı hale gelen bu ahitler, zimmîlerin dindaşları olan oryantalistleri bile hayrette bırakacak bir veçheye büründürülmüştür. İslâm tarihi kaynaklarından ziyade fıkıh kaynakları ve siyaset-nâmelerde yer alan şurût gibi manzumeler, bir teamül oluşturmaya çalışırken, hem hedeflenen garanti etmekte hem de geçmiş şekillendirmeye çalışmaktadır. Özellikle siyaset-nâme tarzı eserlerde hedeflenen temel husus, devlet ve medeniyette beka olduğu için, temel değerleri koruma ve ideali yakalama adına bu tarz yasakların ele alınması ve bunları meşrulaştırma çabaları kendi mantığı içinde makul olsa da tarihsel gerçeklikler açısından sorunludur.

Dolayısıyla Şurûtu Ömer rivayetlerinden hareketle şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

- Tarihsel hiçbir dayanağı olmayan bireysel bazı örneklerden hareketle şurût, Müslümanların zimmet uygulamalarına dönük bir genelleştirme çabasıdır.

¹⁴³⁶ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 135.

- Hz. Ömer, on yılda gerçekleşen büyük fetih dalgası esnasında azınlıkta kalan ve dejenere olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Müslümanları ve kültürlerini koruma adına Müslümanlar aleyhine bazı kararlar uygulamaya koymuştur. İşte bu uygulamadan hareketle zimmîler aleyhine de bir takım yaptırımların Hz. Ömer'e dayandırılması mümkündür.

-Benzer yasaklamaları çokça bulduğumuz Abbasiler dönemi üzerinden düşündüğümüzde, yaklaşık beş asırlık bir süre içinde gerçekleşen bazı karar ve uygulamaların zamanla şurût adı altında kanunlaştırılması şeklinde de yorumlanması mümkündür.

İslâm fetihlerinin hızında ve başarısında sadece Müslümanların azim ve gayretleri belirleyici olmamıştır. Dönemin siyasi şartları yanında bölge toplumlarının Rum ve Farslardan gördükleri baskı ve eziyet de bu yayılmaya yardımcı olmuştur. Şurût gibi şümüllü yasaklar, gerçek olarak kabul edildiğinde, bölge toplumlarının eskisinden daha zor şartlara maruz kaldığı izlenimi doğacaktır ki bu da İslâm tarihinin gerçeklerine aykırı bir durum demektir.

KAYNAKÇA

- Âl-İsa, Abdusselam b. Muhsin *Dirâsetu'n- Nakdiyye fi'l-Mervıyyati'l-Vârıde fi Şahsi Ömer b. Hattab*, el-Camî'âtu'l-İslâmiyye, Medine 2002.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892), *Futûhu'l-Buldân*, tlk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Matbaatu'l-Misriyye, Kahire 1932.
- el-Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed (ö. 458/1066), *es- Sünenü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahîhi Buhârî*, Çağrı yay, İstanbul 1992.
- Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitâbu'l-Emvâl*, tsh. Muhammed Hamid el-Fıkî, y.y., h.1353.
- Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim (ö.182/798), *Kitâbu'l-Harac*, neşr. Kadı Muhibbuddin el-Hatîb, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire, h.1397.
- Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Döneminde Gayri müslimler*, İfav Yay., İstanbul 2006.
- Habîb, Kemal es-Sâid, *el-Ekalliyat ve's-Siyaset fi'l-Hıbre'ti'l-İslâmiyye*, Mektebetu Medbuli, Kahire 2002.
- Halîfe B. Hayyât, Ebu Amr eş-Şeybânî (ö.240/854), *Tarîhu Halîfe b. Hayyât*, thk, Ekrem Ziya Umerî, Daru't-Tayyibe, Riyad 1985.
- el-Hallâl, Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed(ö.311/923), *Ahkâmu Ehli'z-Zimme mine'l-Câmî' li Mesâili Ahmed b. Hanbel*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1994.
- Harbûtlî, Ali Hüsni, *el-İslâm ve Ehli'z-Zimme*, neşr. el-Meclisu'l-Â'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1969.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım (ö.571/1176) , *Tarihu Medîneti Dimeşk*, thk. Muhibbuddîn Ebî Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amravî, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1995.

- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin (ö. 630/1233), *Üsdü'l-Ğabe fî Marifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavved, Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, Beyrut 1996.
- İbn Hanbel, Ebu Abdurrahman Abdullah b. Ahmed (ö. 290/903), *Mesailu Ahmed b. Hanbel Rivayetu İbnuhu Abdullah*, thk. Zuheyr eş-Şaviş, el-Mektebetu'l-İslâmi, Dimaşk, 1981.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebu Abdullah (ö. 751/1350), *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, thk. Subhi Salih, Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1994.
-, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk. Şuayb el-Arnaut, Abdulkadir el-Arnaut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1998.
- İbn Kesîr, İmaduddin Ebû'l-Fidâ (ö. 774/1373), *Musnedu'l-Fârûk*, thk. İmam b. Ali b. İmam, Daru'l-Felâh, Feyyum 2009.
-, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah Abdu'l-Muhsin et-Turki, Daru Hicr, Cîze 1998.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab*, tsh. Emin Muhammed Abdulvehhab, Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut 1999.
- er-Rebaî, Ebu Muhammed İbn Zebr (ö. 329/), *Cuz'un filhi Şurût'n-Nesârâ*, thk. Enes b. Abdurrahman el-Akîl, Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 2006.
- Öztürk, Levent, *İslâm Toplumunda Hristiyanlar*, İz Yay., İstanbul 1998.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Daru'l-Mearif, Kahire, t.y.
- Tritton, A. Stanley, *The Caliphs And Their Non-Muslim Subjects*, Oxford University Press, London 1930.
- el-Turtuşî, Ebu Bekir Muhammed, *Sirâcu'l-Mulûk*, thk. Fethi Ebu Bekir, Daru'l-Misriyyetu'l-Benâniyye, Kahire 1994.
- el-Ukayli, Ebu Cafer, *Kitabu'd-Duafai'l-Kebir*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî, Daru'l Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1984.
- el-Vakdî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Eslemî (ö. 207/823), *Futûhu's-Şâm*, Beyrut 1997.
- ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1987.
-, *Siyeru Âlâmin-Nubelâ*, Şuayb el-Arnaut, İbrahim ez-Zeybek, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1996.